

A kárpátaljai magyar szenvedéstörténet sorsregénye

Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya*

BERTHA ZOLTÁN

A második világháború végén, 1944–45-ben a szovjet megszállók a kárpátaljai magyar férfilakosságot tízezerszámra hurcolták úgynevezett „málenkij robotra”, vagyis évekig tartó rabszolgaságot jelentő kényszermunka-táborokba. S a hódítás borzalmi nők, asszonyok erőszakos megbecstelenítésével, falvak kifosztásával is tetéződtek. Erről ráadásul később évtizedekig beszélni is tilos volt a kommunista diktatúrában. Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényében először történik említés a tabusított történelmi tragédiáról – s a művet a hatvanas években sokáig nem, s azután is csak cenzúrázva lehetett kiadni, hogy majd így is újra betilthassák (egészen a rendszerváltozásig, a teljes és javított változat megjelenéséig). Az őt követő fiatalabbak közül (S. Benedek András, Balla Gyula, Fodor Géza, Vári Fábián László, Zselicki József, Dupka György, Finta Éva, Füzesi Magda) többen ugyancsak súlyos retorziókat szenvedtek, de az 1990-es fordulat végre felszabadíthatta azt az igazságbeszédet, amelynek egyik első kivételes hatású művészi, műfajteremtő remeklése Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* (1991) című (s azóta számos kiadást megért és színpadi feldolgozásában Beregszásztól Budapestig többfelé nagy sikerrel előadott) kisregénye.

A szovjet invázió apokaliptikus tragédiáját és traumáját vetíti ki ez a különlegesen modernizált stilizáló népi expresszionizmussal, drámai jajkiáltással, balladai, folklorisztikus vagy akár mágikus realizmussal, biblikus lamentációval, krónikás siratóénekszerűséggel töltekező nőregény, parabolikus lírai tudatregény, példázatos lélektani-történelmi sorsregény, személyes és kollektív sorsszimbolikus krízisregény. Egy orosz katona által – „női, emberi és nemzeti méltóságában” (Penckófer János) egyaránt – meggyalázott (a gyűjtőtáborba elhurcoltak után éppen élelemmel igyekvő) magyar falusi lány története, aki aztán megszüli, majd keservesen ambivalens érzésekkel felneveli nem kívánt fiát, s ebbe a szörnyű tudathasadásos lelki folyamatba vegyül bele az ártatlan magyar férfiakat tömegével haláltáborokba deportáló nagyhatalmi brutalitás és a magyar kisleányi kiszolgáltatottság egész megrendítő historikus élményvilága: „nagy Szovjetunió, mi a fene, / ezer éve magyar föld ez, hogy jön ide az orosz határ, / csak nem itt akarnak maradni végleg, hát / milyen jogon”; „kapós ez a szerencsétlen vidék, mindenkinek fáj rá a foga, akadna már a torkukon egyszer”; „miért nem maradhat magyarnak a magyar / saját hazájában, / az orosz pedig a magáéban, / egyik se különb a másiknál

[...] miért kell ez a kis hegyaljai vidék az oroszoknak, / enélkül is akkora az országuk, akár a fél világ [...] többhöz több kell, / ezért veszik el a másét, a gyengébbét”; „mindig születnek elvetemült emberek, hatalmak [...] a hazug, a gonosz / mihelyt lelepleződik, máris új arcot ölt, elámít, gúzsbaköt, vérünket veszi megint, nincs mentség, Heródesek kezében vagyunk” – hangzanak ezek a máig érvényes és a mindennemű birodalmi agressziót tisztán meg- és elítélő kesergések.

A regény poétikai sokszínűsége híven érzékelteti a kálváriás egyéni és nemzeti sors-történelem stációit, amikor apokrif ima, gyónás, ráolvasás, átkozódás, passióénekek, zsoltárszöveg, végteleníthető sirámos, jeremiádos vagy litániás panaszdal-áradat, akár valamiféle időtlenné kihangosított „planctus” annyiféle szabad- vagy prózaverszerű alakzata sűrűsödik itt össze. A háború poklában fogant „örök fattyút” a szörnyű érzelmi viharzások közepette kényszerűen nevelő lányanya fájdalmát – a legbelsőbb és legellentmondásosabb pszichikai ütemmozgásokat is – a hol lelassuló, hol nekilendülő, olykor szétszakadozó, máskor hömpölygővé duzzadó beszédáramlás közvetíti; a zokogó, az önmarcangoló, a tombolón gyűlölködő, s a néha valamelyest mégiscsak

„A szenvedés gyásztól gyászig, új és új katasztrófáig, a félelem és rettegés elviselhetetlenségének tébolyáig vezet.”

”

elcsituló szenvedélyek aritmikus hullámzását lekottázó tudat- és szövegfolyam pedig döntően: a felbolydítottságában is megőrzött paraszti őstudás, az archaikus lelki és erkölcsi világkép tisztaságából, őszinteségéből, igazságérzetéből fakadó gondolat- és szózuhatag. A monódia akusztikája a jellegzetes (központozás nélküli) parasztasszonyi levélírás vagy népi tudósítás, beszámoló, emlékezés közvetlenségét és spontaneitását is felidézi, de szervesen illeszkedik a huszadik századi nagy magyar nőregények (Kafka Margit,

Csomós Zoltán illusztrációja Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya* című művéhez

Kosztolányi, Németh László, Kodolányi, Szilágyi István) markáns vonulatához, vagy a népi modernizmus expresszív, szürrealisztikus áramlataihoz (Tamásitól Sarusi Mihályig, Tamás Menyhértig húzódó irányaihoz) is. A traumatikus történelmi tapasztalat, a „testbe írt emlékezet” (A. Assmann) elementáris erejű narratológiai kivetítése (egyfajta naív-rusztikus „stream of consciousness”) a jóvátehetetlen sérelem és megrázkód-tatás egész fenomenológiáját képes megrázó hatással megjeleníteni. Voltaképpen egyetlen – mintegy a végtelenbe tartó,

mert csupán vesszőkkel tagolt – mondatként zúdul és kanyarog a szubjektív középpontját megtartó történet elbeszélése: a monotonná sohasem szürkülő dikció, a sikolyokkal, „dörömbölő” rettenetekkel, „dübörgő” indulatokkal telítődő előadásmód.

Az archetipikus (s a kisebbségi és összmagyar) áldozatiság, megaláztatás kavargó kínját a büntetlen bűnhődés metafizikai sugárzású jelentésköre övezi: a fátyomos vagy a semmi kozmikus abszurdításával szembesülő vezeklés egzisztenciális misztériuma (az „egyszál-egyedül az éjszakában”, a „csillagtalán ég alatt” élménye). A szenvedés gyásztól gyászig, új és új katasztrófákig, a félelem és rettegés elviselhetetlenségének tébolyáig vezet. A család férfitagjai közül a főhős Tóth Eszter csak meggyötört édesapját – a becsületesen gazdálkodó asztalosmestert – nyerheti vissza a fogságból, bátyját a lágerben lövi le egy orosz katona (amikor az csupán a barátját akarja megkeresni), öccsével a kényszermunka könyörtelensége végez rövid időn belül. Eszter korábbi udvarlója-vőlegénye ugyan visszatérhet, s még feleségül is venné őt („muszka fattyújával” együtt is), de azt meg az Eszterről rágalmazó pletykákat terjesztő anyja vadítja-szakítja el tőle; úgy, hogy a fiú a lány szerelme és a saját anyja hatalmaskodása közötti öröklődésből inkább kimenekül, s a távoli idegenben végül elzúllik. A végérvényes elhagyatottság rémületébe zuhanó, magát „fekete rózsaként” elhervadni látó fiatalasszony mindegyre paradox vagy kilátástalan határhelyzeteket kénytelen elviselni („nemcsak a ruha fekete rajtam, egész bensőm gyászba borult”). Csecsemőjéhez (a „szörnyetegek ivadéka”) inkább undorodva, legfeljebb felemásan viszonyul, habár előtte az „angyalcsináló” bábaasszonytól is elijedt. A lázadás és a dacos beletörődés végletei között hanyódik, sőt kútba is ugrik, de az őt megmentő apjának élettanítása („élni kell”, „élni muszáj”, „állni kell a megpróbáltatást”), ez az irracionálisában is mély bölcsességű ősi imperatívusz rádöbben-ti: a türhetetlent éppen az tetézi, hogy vele szemben felelősen még az öngyilkosság, a mindent megsemmisítő halál enyhülete sem választható. A tehetetlenség teljes világellenes dühe vere-ti meg az apával vétenül megszegyenített nagylányát (szíjjal korbácsolja meg őt, aki átérezvén ezt a lelki kataklizmát nem is vádaskodik) – s hasonló értelmetlenséggel (fivére halála kellett irgalmatlan bosszúvágygal) ragad fejszét kicsinye életére

törve Eszter is, hogy végül mégse sújtsjon le rá (talán mert az éppen alszik). A kibírhatatlan bajokat éppígy hol isteni igazságtalanságként értelmezi, hol meg a világ és az emberek megáradt gonoszságát büntető istencsapásként. (Imádságai ekként tükrözik ezt: „ha rendre azt bünteted, kit szeretsz, igazságtalan vagy, büntesd azokat is, akik leköpi és kiröhögik szent igédet, megtagadnak téged”; „nem hagyhatta ezt az Isten, / megölték ezek az átkozottak / Istent is [...] a gonoszok miatt hagyta sorsára az egész emberiséget, nincs jóság, nincs igazság, az Antikrisztus uralkodik.”) S az önkívületbe, a felfőrtetbe kergetett elme lobbanásaként villózik elő az események zárlatában a megengesztelődő tisztánlátás üzenete – mégpedig a katartikus krisztológiai sorsazonosításban: „nem árthat nekünk a víz, Jézus is járt a vízen, mert ártatlan volt, büntelen volt, látod, a víz tetején járunk, hát persze, mi is ártatlanok vagyunk, kisfiam”.

Az „emberemlékezet óta” ismeretlen jelenségek – a büntetlen emberölés, a hivatalos-hatósági lopás, a törvénytelen vagyonelkobzás, a kényszerbeszolgáltatás, a hadisarc- és „békekölcson”-követelés, a kolhozosítás, a fizikai kínzással nyomatékosított „kommunizálás” gazzettei – sok évszázados, hagyományos és organikus értékrendjéből vetközvetik-forgatják ki a falut. A lélekrajz háttérében széles tablója bontakozik ki a vörös diktatúra korszakának, a később ötvenhatot, hatvannyolcat is sárba tipró zarnokságnak. De a pusztító körülményekkel szemben döntően mindig a morális autonómia örök spirituális távlatai magasodnak föl: „a gonosz csak akkor erős, ha félelmükben behódolnak neki az emberek”; „erre tanít a Szentírás, / pályánkat tisztességgel megfutni, hitünket vasakarattal megtartani”; „előzönli a világot az istentelenek serege, országokat, hatalmat bitorolnak, de ne hidd, hogy mindörökre, megelégteli Isten az ő ellenségeinek uralkodását”.

A kárpátaljai falu zivataros és nyomorúságos története tovább zajlik a regényt trilógiává bővítő folytatásokban: a *Tölgyek alkonya* (1996) és *A teremtés legnehezebb napja* (2004) című művekben. A felnövekvő, majd futballistává („csodacsatárrá”) edződő fiú – a szegény „örök fattyú” – életét kísérhetjük nyomon, akit besoroznak szovjetkatonának, gyilkolásra oktatják, s aki azután tanítóvá, forradalmárrá erősödve szülőföldjén újra otthonára lel – már a rendszer bukása körüli időben; „békévé szelődül a lélek háborgása, rendet teremt a nyugalom, hiszen hív a falud, a fajtád, és te futsz boldogan vissza a csordához” – fejeződik be így a regényciklus. Amelynek első része, *A sátán fattya* korszakos mű; sajátosan hevületes „lírai monológ” (Görömbei András) – „formabontó prózatechnikai eljárásokkal” (Pomogáts Béla); és „kimondja a kimondhatatlant” (Ekler Andrea), s a „megmaradás kárpátaljai parancsát” (N. Pál József).

